

BALLA TIBOR

OSZTRÁK–MAGYAR TÁBORNOKOK OROSZ HADIFOGSÁGBAN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejét irányító, mintegy 1200 fős első világháborús tábornoki kar életpályájának, háború alatti tevékenységének és szereplésének tudományos igényű vizsgálata a legutóbbi időkig váratott magára.¹ A magyar és a nemzetközi hadtörténetírás az elmúlt közel száz esztendő során elsősorban Ausztria–Magyarország legénységi állományú idegen hadifogságba esett katonáinak sorsát állította középpontba, az ő létszámukhoz képest jóval kisebb arányban fogságba került tisztek és tábornokok helyzetének, életkörülményeinek vizsgálatára mindezidáig nem fordítottak kellő figyelmet.

A dualista állam háború alatt mozgósított 9 millió katonájából 2,1 millió fő – a besorozottak több mint egynegyede – esett orosz hadifogságba a bolsevikokkal 1917. december 5-én megkötött fegyverszünet kihirdetéséig. 54 416 (2,5%) tisztből² csak kevés tábornok jutott kényszerű rabságba.

Az 1914 augusztusában kitört első világháború első időszakában az európai hadviselő feleknél az Ancien Régime lovagi hadviselésre vonatkozó régi íratlan kódexe volt érvényben. A fogságba esett katonatisztek alapvetően másként kezelték, mint a legénységet.³ Ausztria–Magyarországon, ahol a korábbi évszázadok szokásait a hadseregben és a hadviselésben (talán) leginkább megtartották Európában, a magasabb rangú hadifogoly

¹ Lásd: *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok.* Budapest, 2010. (A továbbiakban: *Balla 2010.*); *Ausztria–Magyarország öt fő részre tagolt szárazföldi haderejében* (a császári és királyi vagy közös hadsereg, a magyar királyi honvédség és a császári–királyi Landwehr, valamint a magyar királyi népfelkelés és az osztrák Landsturm) az első világháború idején a következő tábornoki rendfokozatok léteztek a legalacsonyabbal kezdve a felsorolást: vezérőrnagy, altábornagy, az ugyanazon rangosztályba tartozó gyalogsági tábornok, lovassági tábornok és táborszernagy (utóbbi a tüzérségnél és műszakiaknál), az 1915 májusában német mintára bevezetett vezérezredek, tábornagy.

² Orosz hadifogságba került még 158 000 német, valamint 51 000 török és bolgár katona is a világháború során. Lásd: *Wurzer, Georg: Die Erfahrung der Extreme. Kriegsgefangene in Russland 1914–1918.* In: *Oltmer, Jochen* (Hrsg.): *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkrieges.* Paderborn–München–Wien–Zürich, 2006. (A továbbiakban: *Oltmer 2006.*) 97. o.

³ A világháború kezdetén a hadifoglyokkal való bánásmód tekintetében az 1907-ben a 2. Hágai Békekonferencián elfogadott és a majdnem mindegyik későbbi hadviselő fél által aláírt, a szárazföldi háború megvívására vonatkozó egyezmény volt érvényben. Orosz részről az 1914. 10. 20-án a hadifoglyokról kiadott rendelet lényegében a hágai rendelkezéseket vette át. Lásd: *Wurzer 2006.* 100. o. A fogságba került tiszteket és a legénységet más mércével mérték. Utóbbiakat az 1907-es hágai egyezmények 6. cikkelye értelmében a befogadó ország munkavégzésre kényszeríthette. Oroszországban 1915 márciusában 100 000, 1917 elején már 1,1 millió fogva tartott alkalmaztak különböző munkákra. Ebben a számban természetesen nemcsak az osztrák–magyar, hanem a központi hatalmak (Németország, Törökország, Bulgária) hadifoglyai is beleértendőek. A tiszteket mentesítették a munkavégzés alól. Lásd: *Oltmer, Jochen: Einführung: Funktionen und Erfahrungen von Kriegsgefangenschaft im Europa des Ersten Weltkrieges.* In: *Oltmer 2006.* 20. o.

törzs- és főtiszteknek, tábornokoknak kezdetben magánházakat béreltek, hadifogoly-álmóságokká átalakított, őrzött szállodákba és panziókba, vidéki kastélyokba internálták őket térítés ellenében.⁴ A többi tisztet a hadifogolytáborok legénységétől elkülönített tisztí részlegekben szállásolták el. Viszonylag nagy mozgásszabadságot élveztek, ilyen egyetlen másik hadviselő ország esetében sem volt tapasztalható.⁵

A Nagy Háború első időszakában összesen 12 osztrák–magyar tábornok volt hadifogoly, akik közül hatan a történelmi Magyarország területén születtek. Az egy tucat generális közül három még 1914 őszén, a galíciai mozgóháború idején, kilenc pedig Przemysl erőrendszerének 1915. március 22-én történt kapitulációjakor a 120 000 fős védősereggel együtt került fogságba.⁶

A tábornokok közül a legismertebb Przemysl várparancsnoka, az erdélyi születésű, 1914. november 1-jétől gyalogsági tábornoki rangot viselő Hermann Kusmanek von

⁴ *Reinhard, Nachtigal*: Die Kriegsgefangene k.u.k. Generalität in Russland während des Ersten Weltkrieges. In: Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie. 47. Jahrgang. 2003 Heft 5. (A továbbiakban: *Nachtigal* 2003.) 258. o.

⁵ A viszonylagos szabadság oda vezetett, hogy a Monarchiában fogva tartott három orosz generális (Jevgenyij Ivanovics Martinov, Arnold Schulmann és Lavr Georgijevics Kornyilov tábornok) közül Kornyilovnak, aki a legprominensebb orosz hadifogoly volt a dunai birodalomban, 1916 nyarán sikerült Románián át a cári birodalomba menekülnie. Kornyilov 1915 májusában megsebesült és katonai törzsével együtt hadifogságba esett. A gorlicei áttörés után az orosz hadsereg-főparancsnokság részéről elrendelt visszavonulási parancs ellenére megpróbálta feltartóztatni az előretörő osztrák–magyar és német csapatokat, ezért a tettéért hazájában hősnak tekintették. Még hadifogsága idején a Szent György Renddel tüntették ki érdemeiért. Kornyilovnál egy osztrák–magyar orvos súlyos depressziót állapított meg. A tábornokot először az alsó-ausztriai Neulengbach várába, majd a lékai Eszterházy-kastélyba internálták. Végül mellhártyagyulladását kapott, és a kőszegi császári és királyi tartalék kórházba helyezték át, ahonnan több mint egy év fogság után, 1916. augusztus 11-én szökést hajtott végre. A bécsi közös Hadügyminisztérium Alekszandra Romanova orosz vöröskeresztes nővért gyanúsította meg, hogy egyik missziós utazása során segítette a tábornok szökésének előkészítésében. Franz Mrňák cseh származású ápoló (eredetileg suszterinas), aki gyakran találkozott munkája során az orosz generálissal, szintén eltűnt a kórházból, így a gyanú rögtön rá terelődött. Az ápoló pénzért és a beígért további 20 000 koronáért segédkezett a szökésben. Kornyilovnak még egy osztrák gyalogos egyenruhát is szerzett, abban szökött meg. A tábornok tisztiszolgája és még két orosz fogoly is közreműködött a szökés kivitelezésében. Mrňák és Kornyilov hamis szabadságos papírral, térképpel és iránytűvel felszerelve vonattal Karánsebesre utazott, ahol az ápolót elfogták, de Kornyilov koldusnak öltözve gyalogszerrel átjutott a magyar–román határon. Az elfogására azonnal elindított csendőri és katonai akciók eredménytelenek maradtak. Mrňák tettéért hadbírótság előtt felelt. 1916 őszén először kötél általi halálra ítélték, majd a fellegbezés után felmentették. Egy újabb eljárás során 1917 júliusában végül tíz év szigorított börtönbüntetést kapott. Lásd: *Moritz, Verena – Leidinger, Hannes*: Zwischen Nutzen und Bedrohung. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich (1914–1921). Bonn, 2005. (A továbbiakban: *Moritz – Leidinger* 2005.) 157–159. o. Kornyilov pályájáról lásd bővebben: *Szijj Jolán* (főszerk.): Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–ZS. Budapest, 2000. 380–381. o. Martinov pályafutásáról lásd: *Szovjet Katonai Enciklopédia*. V/2. k. MNVK Tudományos Osztály, MNVK Szabályzatszerkesztő és Koordinációs Osztály. Budapest, 1982. 220–221. o.

⁶ Az orosz front és egyben a Monarchia legnagyobb erőrendszerét a cári csapatok először 1914. szeptember 17-én zárták körbe, az első ostrom október 10-ig, a második körülzárás pedig 1914. november 8-tól 1915. március 22-ig tartott.

Burgneustädten⁷ volt, akit az oroszok elsőként evakuáltak az általuk elfoglalt erődrendszerből. 1915. március 24-én az orosz Vasziljev vezérkari ezredes és adjutánsa, Schlegel főhadnagy kíséretében mintegy 300 kilométeres autótutat megtéve, Lembergen át a kelet-lengyelországi Cholmba utaztak. Másnap egy és negyedórás kihallgatáson fogadta őt Nyikolaj Judovics Ivanov tábornok, az orosz Délnyugati-Front főparancsnoka. Kusmanek már akkor kérte, hogy törzséből legalább néhány tiszt elkísérhesse jövőbeni internálási helyére.⁸ 1915. március 26-án vonattal (természetesen első osztályú vagonban) Kovelén át a frontról érkező idegen hadifoglyok a fő gyűjtő- és regisztrációs állomásnak számító Kijevbe utazott Kurakin herceg zászlós kíséretében. Aznap este, amikor megérkezett, Meder altábornagy (helyi erődparancsnok) irodájába kísérték.⁹ Ott megtudta, hogy még nem rendelkeztek további sorsáról. Kusmanek az erődben nyert volna elhelyezést szárnysegédjével, a parancsnok melletti két rendkívül egyszerűen berendezett szobában, ami ellen Przemysl védője hevesen tiltakozott, melynek eredményeként a kijevi kormányzó az orosz őrség által őrzött, kiürített hivatalába költöztették át. Napi két sétát tehetett egy orosz tiszt társaságban a városban, amelyek során civil ruhát is viselhetett. Az ebédeket a Hotel Continentalban költötte el. A volt várparancsnok Kijevben maradt a következő hónap 18-áig, amikor is Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg,¹⁰ az orosz hadsereg főparancsnoka a Moszkvai Katonai Kerület területén fekvő, Volga folyó mellett található, több mint 100 000 lakossal bíró Nyizsnyij Novgorodot jelölte ki számára állandó internálási helyként, ahol egy hotelszobát foglaltak neki. Közben, 1915. március 30-án Schlegel orosz főhadnagy és három tisztiszolga megmotozta a generálist, teljesen átkutatták (egy órán keresztül) a személyes tulajdonát képező poggyászt, mivel két nappal korábban Elsner vezérőrnagy, a Kijevi Katonai Kerület főszállásmestere elrendelte a przemysli tisztek csomagjainak átvizsgálását.¹¹ Az orosz hatóságok azt feltételezték, hogy számos, az erőd-

⁷ Az 1860. szeptember 16-án az erdélyi Nagyszébenben született Hermann Kusmanek 1876–1879 között a Bécsújhelyi Katonai Akadémiát, majd 1882–1884 között a bécsi Hadiiskolát végezte. Németül tökéletesen, franciául meglehetősen jól, magyarul és románul a szolgálat igényeinek megfelelően beszélt. Katonai pályafutását 1879. augusztus 18-án kezdte a császári és királyi 63. gyalogezredben. A későbbiekben gyalogsági csapattiszt, illetve vezérkari beosztásokban szolgált osztrák, magyar, boszniai és cseh garnizonokban. 1914. január 30-tól altábornagyi, 1914. november 1-től gyalogsági tábornoki rangban a przemysli erőd parancsnoka. Az orosz fogságból – ahonnan felesége és két lánya várták haza – történt, 1918. február 15-i szabadulása után Bécsben élt, 1918. március 1-jén 1917. május 1-jei visszamenőleges dátummal előléptették vezérezredessé, de csapat- vagy seregetestet már nem vezetett a világháború végéig. 1918. december 1-jén Bécsben nyugdíjazták. Bővebben lásd: Balla 2010. 208–209. o.

⁸ *Nachtigal* 2003. 260. o.

⁹ *Forstner, Franz*: Przemysl. Österreich-Ungarns bedeutendste Festung. Wien, 1987. 260. o.

¹⁰ Nyikolaj Nyikolajevicsről lásd bővebben: Magyarország az első világháborúban. Lexikon. 2000. 503–504. o.

¹¹ Az orosz Hadügyminisztérium, a vezérkari osztályok adminisztrációja és más közigazgatási szervek is foglalkoztak a hadifoglyokkal. A rájuk vonatkozó kérdések gyakran a minisztertanácson is napirenden voltak, ahol megfelelő döntéseket hoztak a felmerült problémák kezelésére. A foglyokkal való bánásmódra vonatkozó előírások az egészségügyi felügyelőtől, Oldenburg hercegtől érkeztek. A fogoly-ügyekben az illetékesség a következőképpen alakult: Oroszország területe 12 katonai kerületre oszlott, amelyen belül a főszállásmesternek egy hadifogoly-osztályt is alárendeltek. A katonai kerületek mérvadóak voltak a hadifoglyok kezelésének szabályozása terén. A vezérkari adminisztráció viszont csak ritkán avatkozott be. Az 1917. februári forradalom után az Orosz Vörös kereszt Társaság Központi Bizottságába beleolvasztották a Hadifoglyok Központi Bizottságát. Utóbbi célja az összes, a hadifoglyokkal foglalkozó állami és társadalmi testület tevékenységének egységesítése, koordinálása és vezetése volt. Lásd: *Wurzer* 2006. In: *Oltmer* 2006. 101–102. o.

rendszer 1914–15-ös védelmére vonatkozó dokumentumot nem semmisítettek meg a kapituláció előtt, hanem azok az osztrák–magyar tiszteknél találhatóak. (Természetesen a többi, Przemyslben fogságba esett és az Oroszország belseje felé tartó császári és királyi tábornok személyes holmiját is átvizsgálták.) A Kusmanektól elkobozott és az orosz katonai hatóságok által már ismert dokumentumokat, valamint a magával vitt és tőle elvett 120 könyvet a kutatást végzők lepecsételve átadták a katonai törzsnek azzal, hogy nemsokára visszakapja azokat.¹² 1915. április 19-én a tábornokot megfosztották kardjától, mert egy cári rendelet értelmében a przemysli tiszteknek le kellett adniuk az addig a vár védelmében az ostrom idején tanúsított bátorságuk elismeréseként fogságban is megtartott oldal-fegyvereiket. Kusmanek 24 napos ott-tartózkodás után, április 20-án a délután fél egykor induló vonattal utazott el Kijevből és Moszkván keresztül április 22-én érkezett meg internálási helyére, ahol Aszejev vezérőrnagy, Nyizsnyij Novgorod körzetparancsnoka fogadta és közölte vele fogságának feltételeit. A tábornokot átmenetileg az Alekszejev Hotel két szobájába szállásolták el kísérelével, ahonnan 1915. április 25-én egy bútorozott magánlakásba, majd május 19-én a város szélén álló, nagyon egyszerűen – már-már spártai módon – berendezett, fából készült iskolaépületbe költözött, ahol mindezt ellensúlyozandó egy nagy udvar és egy 500 négyzetméter nagyságú kert is rendelkezésére állt. Az orosz hatóságok őrköt is állítottak mellé. Nyizsnyij Novgorodban (ahol kényszerű fogságát egészen 1918-ig töltötte) kezdetben – az étteremben elköltött ebéden kívül – még napi két sétát engedélyeztek neki, de a lokálok látogatását megtiltották. Mivel – az orosz kérés ellenére – segédtisztjével együtt nem adták becsületszavukat, hogy nem hagyják el a város területét, így az ebédet később egy magánkonyháról, majd a régi kastélyban található, hadifogoly tiszteknek létesített konyháról kapta, míg 1915. október végén egy kályhát állítottak be az iskolaépületbe, ahol maga főzött. 1915. május közepétől a sétáit napi egy órára redukálták, majd június második felében teljesen leállították. Fogsága kezdetén Kijevben és Nyizsnyij Novgorodban bármilyen újságot olvashatott, azonban 1915. május 20-tól a lengyel nyelvű lapok birtoklását sem engedélyezték számára. Tiltakozását követően június végétől ismét szabadon olvashatott sajtótermékeket. Október elején korlátozták a tábornok levelezési szabadságát is.¹³

A generális 1915 szeptemberében panasszal élt az orosz katonai hatóságok felé, fogva tartásának körülményei és az orvos által javasolt napi vörösbor adagjának elmaradása miatt. Panaszait a hivatalos védőhatalom,¹⁴ az Egyesült Államok nagykövetségén keresztül is közölte, amelyek a bécsi közös Hadügyminisztérium 10., hadifogoly-ügyekkel foglal-

¹² *Nachtigal* 2003. 261., 263. o.

¹³ *Nachtigal* 2003. 263. o. A háborús ellenfél hadifoglyai elleni szankciók nemzetközi jogilag nem voltak tilosak. A leggyakoribb eset az volt, amikor élelmiszercsomagokat vagy postát tartottak vissza.

¹⁴ 1915-től a semleges országok diplomáciai személyzete rendszeresen látogatta a hadifoglyokat, hogy elhelyezésüket, ételmezésüket, gondozásukat, kezelésüket, foglalkoztatásukat megfigyeljék. A semleges „védőhatalmak” (ilyen volt Spanyolország, 1917-ig az Egyesült Államok, Hollandia és Svájc) delegációi jelentésekben foglalták össze tapasztalataikat. Lásd: *Hinz, Uta*: Humanität im Krieg? Internationales Rotes Kreuz und Kriegsgefangenenhilfe im Ersten Weltkrieg. In: *Oltmer* 2006. 228. o. 1917 áprilisában, az Egyesült Államok antant oldalán történt hadba lépése után Dánia vette át a hivatalos védőhatalom szerepét az orosz hadifogságban élő tisztek és katonák ügyében. Vö.: *Moritz – Leidinger* 2005. 57. o.

kozó osztályához is eljutottak. 1915. szeptember 26-án meglátogatta őt a német Erika von Passow látogatónővér.¹⁵

Kusmanek betűítségét nemcsak a sajtótermékekből csillapíthatta: az evangélikus társaságtól könyveket is kapott. A városban rajta kívül még 30 osztrák–magyar tisztet és 700 katonát tartottak fogságban, köztük August Martinek ezredest, aki Przemysl várában a császári–királyi 108. Landsturm gyalogdandár parancsnoka volt. A generálist Kijevig még törzstisztek kísérgettek sétái során, 1915 augusztusában a zászlósok helyett két altiszt, 1915 októberétől már csak két egyszerű népfelkelő katona jelent meg mellette kísérőként.¹⁶

1915. október 27-én Aszejev tábornok, mint körzetparancsnok meglátogatta a szállásán. 1915. október 20-án Kusmanek betegségére hivatkozva Pétervár bizonyos könyvnyitésekhez járult hozzá, így például szállásának kényelmesebb bútorozottságához, fokozottabb tisztaságához és nagyobb mozgásszabadságához. Mihail Alakszejevics Beljajev gyalogsági tábornok,¹⁷ az orosz hadsereg vezérkari főnöke egy felügyeletét ellátó orosz tiszt rendelkezésére bocsátását is ajánlotta. 1915. december 31-én néhány kedvezményt megvontak a tábornoktól: megtiltották neki, hogy meglátogassa a városban elszállásolt osztrák–magyar hadifoglyokat, mivel korábban tiltakozott azok háborús munkákra történő igénybevétele ellen.¹⁸

Kusmanek kérelmezte, hogy a Jekatyerinburgban fogságban tartott rokonát, bádoki Soós Pál császári és királyi századost helyezték át, aki 1916. január 18-án érkezett meg Nyizsnij Novgorodba, hogy a tábornokkal együtt lakhasson.¹⁹

¹⁵ A hadifoglyoknak némi védelmet jelentettek a háborúban semleges országok delegáltjainak, illetőleg a Nemzetközi Vöröskereszt küldöttjeinek szemléi. Az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország 1915 őszén megegyeztek a Dán Vöröskereszt közvetítésével, hogy egymás hadifoglytáborait vöröskeresztes nővérek utazhatják be. Az osztrák–magyar hadifoglyokat látogató, névleg dán vöröskeresztes delegációnak három személyből kellett állnia: egy dán katonatisztből, egy Monarchiából származó nővérből és egy orosz állami tisztviselőből. A három osztrák–magyar delegáció közül az első 1915 telén kezdte meg misszióját. Rosty Ilona, Anna Revertera grófnő és Käthe von Mihalóty beutazta – mindegyikük egy dán tiszt és egy orosz tisztviselő kíséretében – a cári birodalom európai részén, Turkesztánban és Szibériában található hadifoglytáborokat. A nemesi származású nővéreknek a foglyok pillanatnyi helyzetéről kellett információkat gyűjteni, hogy a jövőbeni segélyakcióknál a foglyok elsődleges szükségleteire tudjanak koncentrálni, továbbá anyagi és erkölcsi támogatásban részesíteni az osztrák–magyar katonákat és tiszteket. Feladatuk nemcsak a pénzek és szeretetadományok szétosztásából állt, hanem abban is, hogy a foglyok hazafias érzését erősítsék. A vöröskeresztes nővérek inkább a tisztek és kevésbé a legénység sorsa iránt érdeklődtek útjuk során. Valamely tiszttel való beszélgetésük alkalmával egy orosz kísérőnek mindig jelen kellett lenni, a legénységgel csak korlátozott mértékben beszélhettek. Érkezésük előtt a táborokban a legkirívóbb szabálytalanságokat, visszasságokat rövid időre kezelték, ők csak azt látták, amit látniuk kellett. Lehetőségeik az érintettek panaszainak helyben történő orvoslására csak szerények voltak. 1916 nyarán a nővérek folytatták utazásaikat. Akkor az Osztrák Vöröskereszt részéről Cunigunde Croy-Dülmen hercegnő, Karoline Stubenberg grófnő, és Nora Kinsky grófnő, a Magyar Vöröskereszt részéről Huszár Andoriné és Cebrian Magda grófnő voltak a delegációk tagjai. Végül sikerült állandó delegátusként egy nővért küldeni Pétervárra (ezt a feladatot Huszár bárónő látta el), akinek a látogatási kötelezettsége mellett már szavazati joga is volt a rokkant-cserebizottságokban és hazaírt leveleit sem cenzúrázták. Lásd: *Moritz – Leidinger* 2005. 149., 151. o.

¹⁶ *Nachtigal* 2003. 264. o.

¹⁷ Beljajev pályájáról lásd: Szovjet Katonai Enciklopédia. I/2. k. MNVK Tudományos Osztály, MNVK Szabályzatszerkesztő és Koordinációs Osztály. Budapest, 1979. 155–156. o.

¹⁸ *Nachtigal* 2003. 265. o.

¹⁹ Uo. 265. o.

1916. január közepén meglátogatta őt Rosty Ilona vöröskeresztes delegációs nővér. 1916 márciusában az orosz katonai hatóságoktól szállásának gazdagabb bútorozását, mozgásszabadságának nagyvonalúbb kezelését és egy németül beszélő kísérő orosz tiszt rendelkezésére bocsátását kérte. Beljajev tábornok március végén megengedte számára, hogy további kéréseivel közvetlenül a vezérkar főnökéhez fordulhasson.²⁰

1916. szeptember 1-jén Cunigunde Croy-Dülmen hercegnő, vöröskeresztes delegációs nővér tett látogatást a tábornoknál, aki szerint Kusmanek a szállásául szolgáló Szuvoroviskolában egy szerény, relatíve komfortos berendezéssel bírt, ugyanakkor a Moszkvai Katonai Kerület törzse engedélyezte számára, hogy a városban tett sétái alkalmával egyenruhát viselhessen.²¹

Az 1917 tavaszán osztrák–magyar részről felvetődött tervet, hogy Kusmaneket valamelyik, a világháborúban semleges országba internálják, az orosz fél 1917. április 30-án elvetette. 1917. július közepén Ahlsell svéd vöröskeresztes delegátus látogatására került sor, aki relatív komfortosan berendezettnek találta szállását.²²

1917. november 3-án Simkevics orosz látogatónővér Kusmanek „kicszerelését” javasolta az osztrák–magyar fogságban lévő Martinov altábornagyra.²³

Az Osztrák–Magyar Monarchia politikai és hadvezetése az 1917. novemberi bolsevik forradalom után kialakult helyzetet arra használta ki, hogy az orosz hadifogságban sínylődő (már csak) nyolc császári és királyi tábornok közül a három rangidőset 1918 februárjában kiszabadítsák. Kusmaneket 1918. február elején Pétervárra vitték, ahol a dán nagykövetségen szállásolták el, majd 1918. február 15-én a hadifoglyok sorsáról ott tárgyaló osztrák–magyar misszió tagjaival együtt Bécsbe távozott. Cserébe, a dunai birodalomban fogva tartott orosz Martinov altábornagyot küldték haza Berlinen és Pszkovon keresztül.²⁴

Az 1861. december 9-én az erdélyi Kóhalomban született fogarasi Tamásy Árpád a katonatiszti hivatás alapjait kiváló iskolákban sajátította el: a nagyszebeni gimnázium öt osztályát, majd 1875–1878 között a katonai főrealiskolát Mährisch-Weisskirchenben, 1878–1881 között a bécsi Műszaki Katonai Akadémia hadmérnök osztályát, végül 1886–

²⁰ *Nachtigal* 2003. 266. o.

²¹ Uo. 267–268. o.; Kriegsarchiv (KA) Wien Kriegsministerium (KM) 1917 A/10 KgA 10-35/2-320. A Kusmanek körülményeiben 1916 végétől beállt pozitív változások részben annak voltak köszönhetőek, hogy Kornjilov orosz tábornok sikeres szökése után a cári birodalomba hazatérve megerősítette: az orosz hadifoglyokkal jól bánnak a Monarchiában. Lásd: KA KM 1916 A/10 KgA 10-143/310.

²² Uo. 267–268. o.

²³ Uo. 268. o.

²⁴ Uo. 268–269. o. 1918. január–februárjában Péterváron egy osztrák–magyar–német bizottság tárgyalta a szovjet képviselőkkel a gazdasági, kulturális és távíró kapcsolatok visszaállításáról, de emellett a beteg hadifoglyok hazatéréséről is szó esett. A rokkant hadifoglyok cseréjéről a hadviselő hatalmak még 1915-ben megállapodtak. A Svéd és a Dán Vöröskereszt Hadifogly Segítő Bizottságai a csere hadifoglyokat (főként a rokkantakat) vonaton Finn- és Svédországon keresztül küldték haza. Ezt az útvonalat – az egészséges menekülő foglyok is – 1918-ig használták. A finn polgárháború kezdetével (1918. január) ez a korábbi útvonal már nem működött tovább. A hazatérők a Baltikum felé fordultak, hogy az 1918. február 18-tól az Észt- és Lettország későbbi keleti határain az előrenyomuló német csapatokat elérjék. A szovjet vezetés és a Központi Hatalmak által 1918. március 3-án Breszt-Litovszkban aláírt béke rendelkezett többek között a hadifoglyok kölcsönös hazaengedéséről. Lásd: *Nachtigal, Reinhard*: Die Repatriierung der Mittelmächte-Kriegsgefangenen aus dem revolutionären Russland. In: *Oltmer* 2006. 242–243. o.

1888-ban a bécsi Hadiiskolát végezte. Magyarul és németül tökéletesen, olaszul és franciául szükségképpen beszélt. Katonai pályáját 1881. augusztus 18-án kezdte hadnagyként a császári és királyi 2. műszaki ezredben, majd különböző csapattiszt és vezérkari beosztásokat töltött be. 1902-től a magyar királyi Honvédségben szolgált. 1914. szeptember 5-től altábornagyként (1917. augusztus 1-től tábornagy) a magyar királyi 23. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka volt az orosz fronton, majd a körülzárt Przemyslben, se-regtette a vár fő tartalékát képezte és az 1915. március 19-i utolsó kitörés alkalmával a legnagyobb veszteségeket szenvedte.²⁵ Tamásyt 1915. március végén először a Moszkvai Katonai Kerület területén tartották fogva, majd később különböző helyekre szállították, 1916-ban Szibériába helyezték át, de fogságából – ahonnan felesége várta haza – a legtöbb időt a Moszkvai Katonai Kerület déli részén töltötte. Az orosz csapatoknak feltűnt, hogy az osztrák–magyar kapituláció alkalmával egyetlen zászlót sem találtak Przemyslben, a fogságba esett császári és királyi tisztek elmondása szerint minden ezredzászlót elégettek. A megoldás kézenfekvő volt: a kijevi orosz vasúti csendőr-parancsnokság alkalmazottai a tisztek kíséretében beérkező Tamásy poggyászát Kijevbe érkezte után alapos vizsgálatnak vetették alá, melynek során kézitáskájában megtalálták az erőd zászlaját, valamint egy csomó színes szalagot, melyek az ezredzászlók részei voltak. 1915 nyarán Tamásy már a Voronyezsi Kormányzóságban található Birjucban tartózkodott,²⁶ 1915 őszén már Zadonszkban, az azonos nevű kormányzóságban, de előtte még rövid ideig Pavlovszkban lakott.²⁷ 1915. május–júniusában az altábornagytól 5000 korona összegű kincstári pénzt vettek el az oroszok.²⁸ A tábornok 1915 szeptemberéig nem kapott postát otthonról.²⁹ A bécsi közös Hadügyminisztérium ennek megtorlásaként 1915. július 19-én elrendelte Martinov altábornagy levelezési tilalmát, melyet csak 1915. október 17-én oldottak fel, amikor Tamásy megkapta addig elmaradt leveleit.³⁰

1915 novemberében Tamásy rossz fizikai és pszichikai állapotáról, valamint depressziójáról érkeztek hírek Bécsbe. A generális 1915. október 11-én kérelmezte, hogy unokahúgát, a lengyel nemzetiségű Valerie Sopper ápolónővért, aki 1914-ben Lembergben esett orosz fogságba, a Kazanyi Katonai Kerület szibériai részén, a Permi Kormányzóságban található Sadrinszkból Zadonszkba helyezték át. Az orosz kormány engedélye alapján Sopper áttelepült Zadonszkba, ahol 1916 februárjától 1916. június 14-ig ápolta nagybátyját. Amikor 1916. június 22-én visszatért Ausztriába, elmondta, hogy Tamásyval továbbra is rosszul bántak, egy szegényesen berendezett, nedves és egészségtelen parasztházban lakik, és ezek a körülmények erősen kihatnak fizikai és kedélyállapotára. A császári és királyi Hadügyminisztérium a közös Külügyminisztériumon keresztül a Monarchiában fogva tartott orosz tábornokok elleni megszorításokat helyezett kilátásba, ha az orosz fél 1916. október 15-ig nem ad egyértelműen pozitív visszajelzést a przemysli hős megfelelő kezeléséről.³¹

²⁵ Balla 2010. 303–304. o.

²⁶ Nachtigal 2003. 270. o.

²⁷ KA KM 1915 10 A 10-7/7-355, 10-7/7-367.

²⁸ Nachtigal 2003. 271. o.

²⁹ KA KM 1915 10 A 10-7/7137, 10-7/7-157.

³⁰ Nachtigal 2003. 271. o.

³¹ KA KM 1916 A/10 KgA 10-7/7-70, 10-7/7-506.

Közben a Monarchiában előkészületeket tettek, hogy Tamásyt (fél-)rokkantként egy orosz tábornokért kicserélhessék.³²

1916 augusztusában Tamásyról olyan hírek érkeztek Bécsbe, hogy a levelezése nem működik, de elégedetten él egy kellemes kertes házban, sőt az idegi és testi szenvedései is elmúltak. Ugyanakkor rövidesen rosszabbodott az állapota, mert a Rjazanyi Kormányzó-ságban lévő Szapozsok egy félreeső házába költöztették át szárnysegédjével, majd 1916. október végén, kéthónapos tartózkodás után azután ismét Zadonszkba helyezték vissza.³³

A generálisról 1916 végén ismét megnyugtató hírek érkeztek, miszerint megfelelő körülmények között él. Erről a magyar Cebrian Magda grófnő és a német Anni Rothe nővér a nála tett látogatásuk során győződtek meg, amikor is ajándékokat kapott tőlük.³⁴ Tamásy fogsága 1918. február 12-ig tartott, hazatelepülése (miként Kusmaneké is) a Péterváron tárgyaló császári és királyi misszióval együtt történt. A nélkülözések után egy hónap alatt felépült és 1918. március 14-én már átvette a magyar királyi 20. honvéd gyaloghadosztály parancsnokságát az olasz fronton, 1918. április 28-tól a császári és királyi XXII., majd 1918. július 28-tól a IV. hadtestet irányította ugyanott a világháború végéig. 1919. január 1-jén Budapesten nyugdíjazták. 1939. január 31-én hunyt el Budapesten.³⁵

Kusmanek és Tamásyn kívül éltek még néhányan kényszerű rabságban az osztrák–magyar tábornokok közül a cári birodalom európai területén. 1915. április 13-án hat Przemyslben fogságba esett generális (Wilhelm Nickl, Georg Komma, Rudolf Seide, Artur Kaltnecker, Friedrich Kloiber és Alfred Weeber vezérőrnagy) érkezett a Volga menti Szimbirszkbe (ma Uljanovszk), amely átmenő állomás volt Oroszország belseje felé. Közülük az első három 1916 nyaráig Oroszország európai területén maradt, őket a Kazanyi Katonai Kerület területén internálták.³⁶

A harci cselekmények közben orosz hadifogságba esett osztrák–magyar tábornokok közül Wilhelm Nickl Edler von Oppavár altábornagy volt a legidősebb, akit 1917 októberében megromlott egészségi állapota miatt az oroszok hadirokkantnak nyilvánítottak.

³² A Monarchiában a császári és királyi Hadügyminisztérium 10. osztálya – 1915 nyaráig Eduard Ritter von Steinitz ezredessel (1917 májusától vezérőrnagy) az élén – foglalkozott legfelső szinten a hadifogoly-ügyekkel. A bécsi Hadügyminisztérium már 1914 őszén kidolgozta egy a súlyosan sérült, illetve beteg, hadiszolgálatra alkalmatlan hadifoglyok kicserélésére vonatkozó tervét. Az orvosi bizottságok időnként tág határok között értelmezték a cserére alkalmas rokkantsági fok megállapítását. Az orosz orvosi bizottságok esetében megtörtént, hogy súlyos beteg foglyokat a szenvedés látható testi megnyilvánulásai nélkül egészségesnek nyilvánítottak. Csak kevés hadifogolynak adatott meg, hogy hazatérhessen. 1915 augusztusától 1918 tavaszáig 25 442 német és osztrák–magyar tisztet és katonát, valamint 37 259 orosz harcost cseréltek ki. A Központi Hatalmak megkeresték a skandináv országokat, hogy korlátozott számban a félig rokkant hadifoglyokat semleges területre szállíthassák. A dánok például 1916 nyarán előkészületeket tettek a Monarchiából, Németországból és Oroszországból érkező foglyok fogadására, gondozására, melynek céljaira két tábornok is felépítettek. Norvégiában két nagy szanatóriumot is előkészítettek ilyen célokra. Ezeket a privilégiumokat összesen 4000 hadifogoly élvezhette. Lásd: *Moritz – Leidinger* 2005. 56., 148–149. o.

³³ KA KM 1916 A/10 KgA 10-33/536, 10-7/7-592, 10-7/7-662, 10-7/7-723, 10-7/7 766.

³⁴ KA KM 1917 A/10 KgA 10-33/96.

³⁵ Balla 2010. 303–304. o.

³⁶ Az orosz szemszögből barátinak számító nemzetiségű katonák (elsősorban a szlávok) 1915 elejétől a cári birodalom európai területein maradtak és előnyösen kezelték őket, míg az ellenségnek tekintettek (osztrákok, németek, magyarok) részben Szibériába és Turkesztánba, részben a Donyec-medencébe, Rosztovba, Moszkva környékére, Ivanovo-Voznyeszszkba vitték. Lásd: *Wurzer* 2006. In: *Oltmer* 2006. 103. o.

Az 1850. március 12-én a sziléziai Troppauban született Nickl 1868-ban az olmtüzi gyalogsági iskolaszázadot, majd 1869-ben a nagyszebeni hadosztály-iskolát végezte. Katonai pályáját 1868. szeptember 1-jén tizedesként kezdte a császári és királyi 55. gyalogezredben. Pályafutása során különböző gyalogezredekben, illetve rövid ideig vezérkari beosztásokban szolgált ausztriai és magyarországi állomáshelyeken. Németül tökéletesen beszélt, a magyar, a szlovák, a cseh és rutén nyelvet a szolgálati igényeknek megfelelően bírta. 1909. november 1-jétől vezérőrnagyként a császári és királyi 9. hegyi dandár parancsnoka volt, 1911. április 1-jén nyugállományba helyezték Bécsben. 1914. augusztus 1-jén aktiválták és az osztrák–magyar III. hadtest menetdandárjának parancsnokaként került az orosz frontra. 1914. szeptember 15-től csoportparancsnok volt Przemysl várában, 1914. december 17-től címzetes altábornagy. 1915. március 23-tól a Volga menti Szaratovban (Kazanyi Katonai Kerület), 1916 nyarától a kelet-szibériai Amur menti Habarovszkban tartották fogva, majd egy büntetőtáborba internálták Krasznaja-Recskában, azután a Vlagyivosztk melletti Nyikolszk-Usszurijszkban, végül 1917. október 3-ig Péterváron tartózkodott. A Monarchiában fogva tartott Arnold Schulmann orosz tábornokra cserélték ki. Özvegy volt, így csupán fia és lánya várták haza. 1917. december 11-től a világháború végéig (1917. november 1-jétől altábornagyi rangban) a Leitmeritz-i Katonai Parancsnokság közös hadseregbeli és Landwehr gyalogsági pótcapatainak és egyéves önkéntes osztagainak felügyelőjeként ténykedett. 1918. december 1-jén Bécsben nyugdíjazták. 1928. augusztus 8-án hunyt el Bécsben.³⁷

A csehországi Eger (ma Cheb) városában 1858. november 14-én született Georg Komma a Mährisch-Weisskirchenben lévő katonai főreáliskola két évfolyamát, majd 1875–1878 között a prágai gyalogsági hadapródiskolát végezte el. 1875. november 16-án önkéntes gyalogostként kezdte pályáját a császári és királyi 11. gyalogezredben és a későbbiekben is végig a gyalogságnál szolgált cseh, boszniai, osztrák, galíciai és magyar garnizonokban. 1882-ben részt vett a dél-dalmáciai felkelés leverésében. Németül és csehül tökéletesen, magyarul csak keveset beszélt. A világháború kitörése előtt, 1910. október végétől a budapesti 3. bosnyák gyalogezred (laktanyája az egykori Nádor-laktanya, a mai HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum épülete) parancsnoka volt. 1914. július 5-től a császári–királyi 85. Landwehr gyalogdandár parancsnoka, amelyet augusztustól az orosz fronton irányított, 1914. november 1-jétől pedig vezérőrnagyként Przemyslben.³⁸ Hadifogságbeli tartózkodási helyei bizonytalanok. 1916 júniusában a Kazanyi Katonai Kerület Ufa városából jelentette személyes szabadságának korlátozását, panasztilmát, védtelenségét és egy orosz altiszt zaklatásait. 1916 augusztusában a szibériai Orenburgba helyezték át, 1916 szeptemberében valószínűleg az Amur vidékére küldték.³⁹ 1917. november 1-jén altábornaggyá léptették elő.⁴⁰ Csak 1918 nyarán tért vissza a hadifogságból, otthon felesége és lánya várta. 1918. július–augusztusában az XIX. hadtest 1. csoport, majd az ebből alakult császári és királyi 81. gyaloghadosztály parancsnoka volt az albán fronton.⁴¹ 1919. január elsején nyugdíjazták. 1935. november 17-én hunyt el az alsó-ausztriai Kritzendorfban.

³⁷ KA Qualifikationsliste Nickl, Karton 2234., KA Grundbuchsblatt (GBBL) Abgang 1928 1/21.; *Nachtigal* 2003. 268. o.

³⁸ Verordnungsblatt für das k.u.k. Heer. Personalangelegenheiten (PVBL) 33/1914. 412. o.

³⁹ KA KM 1916 A/10 KgA 10-7/7-510, 10-35/6-207, 10-35/5-28, 1917 A/10 KgA 10-35/2-243.

⁴⁰ KA Qualifikationsliste Komma, Karton 1466.

⁴¹ KA Nachlass B/1457. Nr. 5. *Zivkovic, Georg: Alt-Österreichs Heerführer.* 227., 229. o.

Az Abaúj-Torna vármegyei Aranyidkán 1860. október 23-án született klodziankói Seide Rezső két reáliskolai osztályt végzett Kassán, majd 1874–1878 között a császári és királyi kassai hadapródiskola három és a budapesti hadapródiskola egy évfolyamát végezte el. Katonai pályáját 1877. október 24-én kezdte önkéntes gyalogosként a császári és királyi 66. gyalogezredben. Végig császári és királyi, illetve honvéd gyalogezredekben szolgált, magyarországi és boszniai állomáshelyeken. Németül és magyarul tökéletesen, szlovákul a szolgálati igényeknek megfelelően, szerbül szükségképpen beszélt. 1913. március 1-jétől a magyar királyi 45. honvéd gyalogdandár parancsnoka, 1914. május 1-jétől vezérőrnagyként, amelyet augusztustól szeptember 15-ig az orosz fronton is vezetett. 1914. szeptember 16-tól a IV., 1914. szeptember 21-től a VIII. védőkörlet, 1915. március 18–22. között ismét a magyar királyi 45. honvéd gyalogdandár parancsnoka Przemyslben.⁴² Hadifogságba esése után a Kazanyi Katonai Kerület területén maradt, 1915 végén Zadonszkból a Kazanyi Katonai Kerület Penzai Kormányzóságában található Csembarba,⁴³ majd onnan a Kazanyi Kormányzóságban fekvő Kozmodemjanszkba helyezték át. 1917. november 28-án az oroszok cserére érdemes invalidusként ismerték el, így 1918 januárjában hazautazhatott, ahol felesége várta.⁴⁴ 1917. május 1-jén altábornaggyá léptették elő. 1918. április 20-tól a magyar királyi 20. honvéd, május 3-tól a magyar királyi 64. honvéd gyaloghadosztály megbízott, augusztus 22-től tényleges parancsnoka volt az olasz fronton a háború végéig.⁴⁵ 1919. január elsején nyugdíjazták. 1932. december 10-én hunyt el Szegeden.

A cári birodalom ázsiai területén is többen éltek fogolyként az osztrák–magyar tábornokok közül.

Az 1858. október 19-én a morvaországi Brünnben született Karl Waitzendorfer öt főreáliskolai osztályt, majd 1874–1876 között gyalogsági hadapródiskolát végzett szülővárosában. Németül tökéletesen, csehül a szolgálati igényeinek megfelelően, magyarul és oroszul szükségképpen beszélt. 1878-ban hadnagyként részt vett Bosznia megszállásában, többek között a szeptember 4–5-én zajlott doboji ütközetben. Katonai pályáját 1875. október 27-én gyalogosként kezdte a brünni császári és királyi 8. gyalogezredben. A későbbiekben végig a gyalogságnál, illetve vezérkari beosztásokban szolgált. 1913. május 27-től vezérőrnagyként a császári és királyi nevelő- és képzőintézetek főfelügyelője Bécsben. 1914. augusztus 3-tól a császári–királyi 111. Landsturm gyalogdandárt vezette az orosz fronton. 1914. szeptember 20-tól dandárja mellett az egyik védőkörlet parancsnoka (1914. november 1-jétől altábornagyként), majd 1915. március 15-től egy kombinált gyaloghadosztály parancsnoka volt Przemyslben.⁴⁶ A przemysli tábornokok közül egyedül Waitzendorfer altábornagyot (1918. február 1-jétől gyalogsági tábornok) internálták fogsága végéig Turkesztánban. 1915. április 16-án érkezett meg Taskentbe (ott 1916-ig Raft vezérőrnaggyal együtt nélkülözött), ahol átvizsgálták poggyszát és elvették kardját,⁴⁷ majd 1918. március

⁴² KA Qualifikationsliste Seide, Karton 3145., GBBL Neue Alphabetische Reihe (NAR) Karton 351., Hadtörténelmi Levéltár Anyakönyvi lapok (A továbbiakban: HL AKVI) 37614.

⁴³ Seide vezérőrnagytól is 5000 koronát foglaltak le az orosz hatóságok. KA KM 1916 A/10 KgA 10-7/7-103.

⁴⁴ KA KM 1916 A/10 KgA 10-7/7-103, HHStA F 36 Karton 416-6941. 1917 végén a pétervári dán nagykövetség megküldte Bécsbe Seide végrendeletét.

⁴⁵ KA Qualifikationsliste Seide, Karton 3145., KA GBBL NAR Karton 351., HL AKVI 37614.

⁴⁶ Balla 2010. 315–316. o.

⁴⁷ *Nachtigal* 2003. 261., 270. o.

25-ig, hadifogsága lejártáig a szintén turkesztáni Szkobelevben (ma Fergana, Üzbegisztán) tartózkodott. 1918. április végén érkezett a Wilnában (ma Vilnius, Litvánia fővárosa) található császári és királyi átkelőhelyre, ahonnan Bécsbe irányították.⁴⁸ Felesége és két fia várta haza a fogságból. 1918. augusztus 7-től az összeomlásig a császári és királyi 12. gyaloghadosztály megbízott parancsnoka volt az olasz fronton. 1919. január 1-jén Bécsben nyugdíjazták. 1936. november 22-én hunyt el Bécsben.⁴⁹

Kaltnecker, Kloiber, Weeber tábornokokat – relatíve jó feltételek között – 1915 áprilisától 1916-ig együtt internálták az Irkutszki Kormányzóság Nyizsnye-Ugyinszk településén. Kaltneckert 1915 júniusában más hadifogoly tiszték jelenlétében egy ór kozák nagajkával (kozák ostor) megverte, az esetről egy orosz jegyzőkönyv született. A terület katonai kormányzósága hivatalosan elnézést kért a rendkívüli esetről.⁵⁰ Revertara grófnő, osztrák vöröskeresztes delegációs nővér 1916 januárjában meglátogatta a három tábornokot első internálási helyén, Kinsky grófnő vöröskeresztes látogatónővér 1917 januárjában jóval keletebbre, a bajkálontúli Verhnyeugyinszkben (ma Ulan-Ude) találta őket, ahol 1918-ig maradtak.⁵¹ Weeber és Kloiber valószínűleg még 1918 májusában is Verhnyeugyinszkben tartózkodtak. Kaltnecker, Kloiber és Weeber vezérőrnagyok csak 1918 nyarán tértek vissza a Monarchiába az uráli polgárháborús front átlépésével. Hazaérkezésüket valószínűleg a Péterváron tartózkodó és közben letartóztatott magyar Huszár Andorine bárónő, osztrák–magyar vöröskeresztes delegációs nővérnek köszönhették.⁵²

Az osztrák–magyar Hadügyminisztérium még 1917 nyarán megpróbálta Kaltnecker, Kloiber, Komma, Seide és Weeber tábornokokat csere-rokkantakként elismertetni az orosz hatóságokkal, azonban ez a törekvés nem járt sikerrel.⁵³

Az erdélyi Gyulafehérváron 1860. augusztus 11-én született Artur Kaltnecker von Wallkampf négy reáliskolai osztályt, majd 1875–1877-ben ideiglenes hadapródiskolát végzett Temesváron. 1877. augusztus 13-án önkéntes gyalogosként kezdte katonai pályafutását a császári és királyi 61. gyalogezredben. Pályája során végig a gyalogságnál, 1890-től császári–királyi Landwehr alakulatokban szolgált magyar, dalmáciai, osztrák, cseh és galíciai garnizonokban. 1878-ban részt vett Bosznia megszállásában. Tökéletes német tudásán kívül csak szolgálati mértékben beszélte a cseh, a szerb, a magyar és a román ezrednyelvet. 1913. november 1-jétől vezérőrnagyként a császári–királyi lebergi Landwehr-parancsnokságra beosztott tábornokként szolgált, 1914. november 1-jétől a császári–királyi 93. Landsturm gyalogdandár parancsnoka volt Przemyslben. 1916. május 1-jén altábornaggyá lépett elő. 1918 júniusában tért vissza a hadifogságból, felesége és fia várta haza. 1918. augusztus 28-án – képességeit kipróbálandó – az olasz fronton harcoló Boroević-hadseregcsoportba osztották be, ahol a háború végéig tartózkodott. 1919. január 1-jén Bécsben nyugdíjazták. 1925. november 24-én hunyt el Bécsben.⁵⁴

⁴⁸ *Nachtigal* 2003. 273. o.; KA KM 1918 A/10 KgA 10-20/1-978.

⁴⁹ *Balla* 2010. 316. o.

⁵⁰ *Nachtigal* 2003. 270., 273. o.; KA KM 1915 10A 10-7/7-251, 10A 10-7/7-347, 10A 10-7/7-451.

⁵¹ KA KM 1916 A/10 KgA 10-35/6-279.

⁵² *Nachtigal* 2003. 273. o.

⁵³ KA KM 1917 A/10 KgA 10-20/101-134, 10-20/101-164, 10-20/101-182.

⁵⁴ KA Qualifikationsliste Kaltnecker, Karton 1289., KA GBBL NAR Karton 240.

Az 1864. június 24-én az alsó-ausztriai Grafendorfban született Friedrich Wilhelm Kloiber a polgári iskola öt osztályát, a reálgimnázium egy osztályát, a Sankt Pöltenben lévő katonai alreáliskola és a Mährisch-Weisskirchenben található katonai főreáliskola három-három évfolyamát, a bécsi Műszaki Katonai Akadémiát, valamint 1890–1892 között a bécsi Hadiiskolát végezte el. 1884. augusztus 18-án hadnagyként kezdte tiszti pályafutását a császári és királyi 4. vartüzér zászlóaljban. Végig a vartüzérségnél, illetve vezérkari beosztásokban szolgált a Monarchia osztrák, magyar, boszniai és cseh garnizonjaiban. Német és cseh nyelven tökéletesen, franciául elegendő mértékben, szlovákul szükségképpen beszélt. 1914. január 13-tól ezredesként a császári és királyi 1. számú vartüzérdandár parancsnoka Bécsben.⁵⁵ 1914. november 1-jétől vezérőrnagy, 1917. november 1-jétől pedig altábornagy. A hadifogságból 1918. júliusában tért haza, ahol felesége és három fia várta. 1918. augusztus 5-én a Boroevic-hadseregcsoport-parancsnokság menetalakulataihoz osztották be. 1918. szeptember–októberében az osztrák–magyar 29. gyaloghadosztály megbízott, 1918. október 28-tól a császári és királyi 16. gyaloghadosztály parancsnoka az olasz fronton az összeomlásig. 1919. január 1-jén Bécsben nyugdíjazták. 1933. szeptember 11-én hunyt el a felső-ausztriai Sankt Veit in Mühlkreis településen.⁵⁶

Az 1859. november 12-én Pozsonyban született Alfred Weeber négy gimnáziumi osztályt, majd 1874–1878 között a fiumei Haditengerészeti Akadémiát végezte. Katonai pályafutását a császári és királyi haditengerészetben kezdte 1878. július 12-én II. osztályú tengerész hadapródként, majd I. osztályú sorhajóhadnagyként 1897. január 1-jén áthelyezték a magyar királyi honvédségbe, ahol I. osztályú századosi rangot kapott. Végig a honvédségnél szolgált magyarországi állomáshelyeken. Magyarul és németül tökéletesen, olaszul és angolul a szolgálat igényeinek megfelelően, franciául szükségképpen beszélt. 1912. május 1-jétől vezérőrnagy. 1914. július 28-tól a magyar királyi 97. népfelkelő gyalogdandárt irányította az orosz fronton. 1914. szeptember 15-től a VI. védelmi körzet parancsnoka volt Przemyslben. 1915. március 23-tól hadifogolyként élt Penzában, az Irkutszki Kormányzóságban lévő Nyizsnye-Ugyinszkben, majd Ufában, 1917-től pedig Transzbajkalszkájában. 1915. május 1-jén altábornaggyá lépett elő. Csak 1918 nyarán tért haza, ahol felesége, négy fia és egy lánya várta. 1919. január 1-jén Pozsonyban nyugdíjazták. 1936. november 12-én hunyt el Budapesten vitéz Várvedy Alfréd néven.⁵⁷

Három, már korábban nyugdíjazott és a világháború idejére aktivált tábornok még 1914 őszén, az orosz fronton zajlott mozgóháború során esett hadifogságba. Az 1843. október 17-én Lembergben született Leopold Ryck egy éves műszaki tanulmányok után, 1864. május 24-én önkéntes gyalogosként kezdte pályafutását a császári-királyi 24. gyalogezredben. 1865–1867 között az ezred hadapródiskolát végezte. 1866-ban részt vett a poroszok elleni háborúban, 1878-ban pedig Bosznia megszállásában. A későbbiekben is végig különböző közös gyalogezredekben szolgált, magyarországi és galíciai állomáshelyeken. 1900. május 1-jétől ezredesként a lembergi császári és királyi 30. gyalogezred parancsnoka volt. Németül és lengyelül tökéletesen beszélt, nős volt. 1901. szeptember

⁵⁵ PVBL 3/1914. 38. o.

⁵⁶ KA Qualifikationsliste Kloiber, Karton 1411., KA GBBL NAR Karton 256., KA Versorgungsakt, Karton 745.

⁵⁷ HL AKVI 23300., KA Marine-Qualifikationsliste Alfred Weeber Nr. 6120.

1-jén Lembergben nyugállományba helyezték.⁵⁸ 1908. július 1-jén címzetes vezérőrnaggyá léptette elő az uralkodó.⁵⁹ 1914 őszén, Galícia keleti részének orosz elfoglalása után a nyugdíjas vezérőrnagyot Oroszországba hurcolták. 1915 márciusától civil internáltként a kijevi Hotel Európában lakott. 1916 szeptemberében engedélyt kért a hazatérésre az orosz hatóságoktól, de 73 éves kora ellenére továbbra is „lembergi túszként” maradt Kijevben, ahol 1917 nyarán az árdrágulás miatt anyagi szükséghelyzetbe került.⁶⁰ További sorsáról nem állnak rendelkezésre megbízható adatok, így sajnos nem tudjuk, mikor és hogyan szabadult a fogságból. 1927. március 11-én hunyt el a lengyelországi Lwówban (ma Lviv, Ukrajna).

Az 1852. október 13-án az erdélyi Nagysajón született Wilhelm Raft von Marwil 1873-ban Kolozsváron előkészítő iskolát, 1873–75 között a nagyszebeni hadapródiskolát végezte el. Katonai pályáját 1872. október 1-jén önkéntes gyalogosként kezdte a császári és királyi 63. gyalogezredben. Később végig közös, illetve császári–királyi Landwehr gyalogezredekben teljesített szolgálatot, magyarországi, osztrák, galíciai és cseh garnizonokban, 1908. május 1-jétől ezredesként. Németül és románul tökéletesen, cseh, rutén és magyar nyelven csak a szolgálati igényeknek megfelelően beszélt. 1911. május 1-jén a császári–királyi 29. Landwehr gyalogezred parancsnokaként helyezték nyugállományba Bécsben. 1913. június 28-án címzetes vezérőrnaggyá léptette elő az uralkodó. Az első világháború kitörése után aktiválták, szeptember közepétől a bécsi császári–királyi 2. Landsturm területi dandár parancsnokaként szolgált az orosz hadszíntéren, 1914. november 23-án orosz hadifogságba esett a Kárpátokban. 1914. december 10-ig először az oroszok által megszállt lembergi 1. tartalékkórházban kezelték betegként, 1915. május 28. – június 14., valamint 1916. február 10. – június 13. között a turkesztáni Taskent katonai kórházban ápolták. 1916. június 14. és július 4. között csere-rokkantként Svéd- és Németországon át Leitmeritzbe tért vissza. Otthon felesége és három fia várta. 1916. július 5–15. között Leitmeritz tartalékkórházában karanténban tartották. 1916. július 17–31. között a 2. számú helyőrségi kórházban kezelték Bécsben, majd 1916. október 14-ig betegszabadságon volt.⁶¹ 1916 októberének végén a zalaegerszegi hadifogolytábor parancsnoka lett,⁶² 1917. október 1-jétől tényleges vezérőrnagyként szolgált. 1919. január 1-jén nyugdíjazták. 1933. augusztus 18-án hunyt el az ausztriai Mauer bei Wien településen.⁶³

Raft tábornok 1915 eleje óta nem kapott levelet otthonról. Mikor ez a tény az osztrák–magyar Hadügyminisztérium tudomására jutott, Arnold Schulmann orosz generálist használták levéltúszként.⁶⁴ A tábornokok levelezésének kölcsönös visszatartása vagy teljes betiltása egyébként egyaránt bevett szokás volt mind az orosz, mind az osztrák–magyar hatóságoknál.

Az 1861. május 7-én a galíciai Lembergben született Kornelius Blaim, aki a bécsi Műszaki Katonai Akadémia hadmérnöki osztályának elvégzése (1878–1881) után, 1881.

⁵⁸ KA Qualifikationsliste Leopold Ryck, Karton 2861.

⁵⁹ PVBL Nr. 38/1908. 569. o.

⁶⁰ KA KM 1917 A/10 KgA 10-7/7-222, *Nachtigal* 2003. 261. o.

⁶¹ KA Qualifikationsliste Raft, Karton 2665.

⁶² *Nachtigal* 2003. 268. o.

⁶³ *Hubátka, Ludwig*: Verzeichnis der Generale und Flaggenoffiziere 1911–1918. Wien, 1919. 54. o.

⁶⁴ KA KM 1915 10A 10-33/31-5.

augusztus 18-án a 2. számú műszaki ezredben kezdte szolgálatát hadnagyként. 1885–1887 között a bécsi Magasabb Műszaki Tanfolyamot, majd (1887–1889) a bécsi Műszaki Főiskola gépészeti és elektrotechnikai szakát, végül (1892–1893) a bécsi politechnikum elektrotechnikai stúdiumának két félévét is elvégezte, tehát igen jól képzett műszaki szakember volt. Tiszti pályája során végig a műszaki fegyvernemnél, illetve vezérkari beosztásokban szolgált Bécsben, Galíciában, Boszniában és Budapesten. Németül és lengyelül tökéletesen, franciául meglehetősen folyamatosan beszélt. 1908 áprilisától ezredesi rangban műszaki főfelügyelőként működött Bécsben. 1911. május 1-jén lépett elő vezérőrnaggyá a bécsi Katonai Műszaki Bizottság második csoportjának főnökeként. 1913. január 13-tól a császári és királyi 13. hegyidandár parancsnoka. 1913. augusztus 1-jén Bécsben nyugdíjazták, majd a világháború kitörésekor aktiválták.⁶⁵ A nagyszebeni császári és királyi XII. hadtest (12. számot viselő) menetdandárjának parancsnokaként, 1914 augusztusának végén a galíciai Rohatynnál esett orosz fogságba. Az összes császári és királyi tábornok közül számára tartott legrövidebb ideig a hadifogság: 1915. május 2-án megmérgezte magát egy nagy adag Veronal altatószerrel internálási helyén, az Ural-hegység délkeleti részén fekvő Trojszk településen. Tettének oka valószínűleg orosz fogva tartóinak megalázó bánásmódja volt. Talán megkönnyítette elhatározását, hogy már a háború kitörése előtt özvegy és gyermektelen volt. 1916-ig halálának körülményei felderítetlenek maradtak, az Orosz Vöröskereszt 1916 végén erősítette meg halálhírét.⁶⁶

1917 novemberétől Szovjet–Oroszországban a tábornokok anyagi helyzete tarthatatlanná vált, mivel a tiszti bérek kifizetését leállították. Karl Waitzendorfer például 1918. február 19-én kérte az orosz katonai törzset, hogy fizessék ki számára az 1917 novembere óta elmaradt jövedelmeit.⁶⁷ A fogságba került tisztek és tábornokok – a legénységgel összehasonlítva – még így is sokkal jobb helyzetben voltak a mindennapos megélhetés, az elszállásolás és az orvosi ellátás szempontjából. A havi illetményük mellett a legtöbbjük otthonról is kapott pénzt.⁶⁸

Az orosz hadifogságba esett császári és királyi tábornokok közül tizenegy a több év alatt átélt megpróbáltatásoktól, nélkülözésektől testileg, lelkileg és pszichésen kissé megtörtén, de épségben visszatért hazájába. A generálisok túlnyomó többsége a háború utolsó hónapjaiban még csapat- vagy seregettet (hadosztályt, hadtestet) vezetett a fronton vagy valamilyen hátországi beosztásban szolgált, így kamatoztatták a tiszti pályafutásuk során korábban elsajátított ismereteiket és hadvezéri képességeiket. A Monarchia katonai összeomlása után mindnyájukra a nyugdíjazás és a bizonytalan jövő várt.

⁶⁵ KA Qualifikationsliste Blaim, Karton 204., PVBL 19/1913. 341. o.

⁶⁶ *Nachtigal* 2003. 260. o.

⁶⁷ *Nachtigal* 2003. 274. o. A hágai egyezmények 17. pontja szerint a fogságba esett tisztek és tábornokok ugyanakkora havi illetményt kaptak, mint a fogva tartó ország aktív tisztjei. Oroszországban a főtiszték (azaz a hadnagy-századosi rangúak) 50 rubel, a törzstisztek (őrnagytól-ezredesig) 75 rubel, a tábornokok 100–125 rubel juttatásban részesültek, amelyből ellátták magukat. Lásd: *Wurzer* 2006. 108. o.

⁶⁸ *Wurzer* 2006. 111. o.

TIBOR BALLA

AUSTRIAN–HUNGARIAN GENERALS IN RUSSIAN CAPTIVITY DURING WORLD WAR I

Summary

The author sums the military career of the twelve Austrian-Hungarian generals who fell into Russian captivity during World War I, presenting also the stages of their captivity and their living conditions there.

The study reveals that nine of the Imperial and Royal generals fell into captivity at the capitulation of the Przemysl Fortress on 22 March 1915, while three of them had been captured by the Russians as early as autumn 1914, during the war in Galicia.

Balla gives the most detailed account of two men's wartime life: Colonel-General Hermann Kusmanek von Burgneustädten, commander of the Przemysl Fortess, and Feldzeugmeister Árpád Tamásy de Fogaras, deputy commander of the fort. These two officers are the best documented by archival sources.

The author states that eleven Austrian-Hungarian generals returned to their home country safely between 1916 and 1918, the majority not earlier than in 1918. One officer committed suicide. Most of the generals spent most of their captivity in the European parts of the Russian Empire, while some of them were confined in Asian territories.

TIBOR BALLA

DES GÉNÉRAUX AUSTRO-HONGROIS EN CAPTIVITÉ RUSSE LORS DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Résumé

L'auteur résume la carrière militaire des 12 généraux austro-hongrois capturés par les Russes lors de la Première Guerre mondiale et présente les lieux de leur captivité et leurs conditions de vie là-bas.

Il ressort de l'étude que neuf des généraux impériaux et royaux furent pris par les Russes le 22 mars 1915 à l'occasion de la capitulation de la forteresse de Przemysl, tandis que les trois autres tombèrent en captivité plus tôt, en automne 1914, lors de la guerre de mouvement en Galicie.

C'est le sors du colonel général Hermann Kusmanek von Burgneustädten commandant de la forteresse de Przemysl et de son adjoint, du général commandant corps d'armée Árpád Tamásy fogarasi qui est présenté avec le plus de détail par l'auteur de l'étude et ce, en raison du nombre plus important des sources d'archives disponibles.

Balla constate que 11 généraux austro-hongrois rentrèrent sains et saufs au pays entre 1916 et 1918, la plupart en 1918, tandis que un se suicida. Le lecteur découvre que la plupart des généraux passèrent leur captivité surtout dans la partie européenne de l'empire tsariste, alors que certains furent dans les régions asiatiques de celui-ci.

TIBOR BALLA

ÖSTERREICHISCH–UNGARISCHE GENERÄLE
IN RUSSISCHER KRIEGSGEFANGENSCHAFT ZUR ZEIT DES ERSTEN
WELTKRIEGS

Resümee

Der Verfasser fasst die Militärlaufbahn der zur Zeit des Ersten Weltkriegs in russische Kriegsgefangenschaft geratenen 12 österreichisch-ungarischen Generäle zusammen und stellt die Stationen ihrer Gefangenschaft sowie ihre dortigen Lebensumstände vor.

Aus der Studie geht hervor: Neun der kaiserlichen und königlichen Generäle sind bei der Kapitulation des Festungssystems von Przemyśl am 22. März 1915 und drei von ihnen im Herbst 1914, zur Zeit des galizischen Bewegungskrieges in russische Kriegsgefangenschaft geraten.

Der Verfasser der Mitteilung stellt am detailliertesten das Kriegsschicksal von Feldmarschalleutnant Hermann Kusmanek von Burgneustädten, dem Kommandanten der Festung von Przemyśl bzw. von Feldzeugmeister Árpád Tamásy von Fogaras, dem stellvertretenden Burgkommandanten, vor, über die die meisten Archivquellen zur Verfügung standen.

Balla stellt fest, dass 11 österreichisch-ungarische Generäle zwischen 1916 und 1918 – die meisten von ihnen nur 1918 – heil in die Heimat zurückkehrten und einer von ihnen Selbstmord beging. Wir können erfahren, dass die Mehrheit der Generäle den größeren Teil ihrer Gefangenschaft im europäischen Teil und einige von ihnen im asiatischen Teil des Zarenreichs verbrachte.

ТИБОР БАЛЛА

АВСТРО–ВЕНГЕРСКИЕ ГЕНЕРАЛЫ В РУССКОМ ПЛЕНУ
ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Автор статьи дает обобщающее описание военной карьеры 12 австро-венгерских генералов, взятых в русский плен во время первой мировой войны, показывает места, где они находились в плену, и описывает их условия жизни.

Из статьи выясняется, что девять из императорских и королевских генералов очутились в русском плену во время капитуляции системы крепостей Пржемысл 22 марта 1915 года, трое других были взяты в русский плен еще осенью 1914 года в период подвижной войны в Галиции.

Автор статьи наиболее подробно описывает судьбу генерал-полковника Германна Кусманек фон Бургнойштэдтен, командира Пржемыслинской крепости, а также генерал-полковника Тамаша Арпада, о них в распоряжении архива имеется больше всего документов.

Балла устанавливает, что 11 австро–венгерских генералов вернулись на родину живыми-здоровыми в период 1916–1918 годов (большинство из них в 1918 году), один из них совершил самоубийство. Мы также узнаем, что большинство генералов большую часть времени в плену провели на европейской территории царской империи, и лишь несколько из них были в плену в Азиатской части России.